

TERMINOLOGIYANING TILSHUNOSLIKDAGI O‘RNI VA AHAMIYATI

Ayatov Raximberdi Ibragimovich

Toshkent shahri Yunusobod tumani, “Alfraganus University”

Nodavlat oliy ta’lim tashkiloti Turizm fakulteti

“Fakultetlararo chet tillar” kafedrasi katta o‘qituvchisi

+998944222247 / r.ayatov@afu.uz

Anotatsiya: Mazkur maqolada terminologiyaning tilshunoslikdagi o‘rni va ahamiyati o‘rganiladi. Terminologiyaning shakllanishi, rivojlanishi va uning ilmiy tadqiqotlarga ta’siri tahlil qilinadi. Shuningdek, maqolada termin yaratish jarayonlari, milliy terminologiyaning muhim jihatlari va ularning xalqaro aloqa uchun ahamiyati haqida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: Terminologiya, tilshunoslik, milliy terminologiya, termin yaratish, lingvistik tahlil, ilmiy atamalar.

Tilshunoslikda terminologiya alohida ahamiyatga ega bo‘lib, u fan va texnologiyaning rivojlanishiga hamohang ravishda shakllanadi. Terminlar tilning asosiy bo‘laklaridan biri bo‘lib, ilmiy va kasbiy faoliyatda aniqlik va tushunarlikni ta’minlaydi. Ushbu maqolada terminologiyaning shakllanishi va rivojlanishi, ularning ilmiy til sifatidagi o‘rni hamda milliy va xalqaro aloqalardagi ahamiyati tahlil qilinadi.

Terminologiyaning mohiyati va asosiy tushunchalari

Terminologiya muayyan fan, texnika, iqtisodiyot, huquq, tibbiyot va boshqa ixtisoslashgan sohalarga oid atamalar yig‘indisi. U tilshunoslikning muhim bo‘limlaridan biri bo‘lib, tilning ilmiy-tadqiqot va amaliy qo‘llanilish sohalarida markaziy o‘rin tutadi.

Termin tushunchasi tilshunoslikda mavhumlik va ko‘pma’nolilikdan holi bo‘lgan, aniq bir ilmiy tushunchani ifodalovchi so‘z yoki ibora sifatida ta’riflanadi. Terminlar oddiy leksik birliklardan o‘zining aniq chegaralangan ma’nosi va fanga oidligi bilan farqlanadi. Masalan, "gravitatsiya" atamasi fizika faniga tegishli bo‘lib, uning oddiy leksik tizimdagi sinonimlari yo‘q yoki noaniq ifodalangan bo‘lishi mumkin.

Terminologiya faqatgina atamalar to'plami emas, balki ularni o'rganish, shakllantirish, rivojlantirish va me'yorlashtirish bilan shug'ullanuvchi tilshunoslik sohasi ham hisoblanadi.

Terminologiyaning tilshunoslikdagi o'rni

Tilshunoslikda terminologiya muhim tadqiqot obyekti bo'lib, quyidagi yo'nalishlar bo'yicha o'rganiladi:

1. Leksikologiya – terminlarning lug'aviy tarkibdagi o'rni va ularning so'z yasaliş jarayonlari.
2. Semantika – terminlarning aniq va bir ma'noli bo'lishi, ularning turli fanlarda qanday qo'llanilishi.
3. Morfologiya – terminlarning grammatik tuzilishi, so'z yasaliş usullari, suffiks va prefikslardan foydalanish.
4. Sintaksis – terminlarning jumla tarkibidagi o'rni, ularning terminologik iboralarda qanday qo'llanilishi.
5. Tarjimashunoslik – terminlarning turli tillarga tarjima qilinishi, ekvivalentlarning to'g'ri tanlanishi.
6. Me'yorlashtirish (Normativizatsiya) – terminlarning xalqaro ilmiy standartlarga muvofiq lashtirilishi, ularning bir xillikda qo'llanilishi.

Tilshunoslikda terminlar tabiiy tilning ajralmas qismi sifatida o'rganiladi va ular fanning rivojlanishi bilan yangi ma'nolar va tushunchalarni o'zida aks ettiradi.

Terminologiyaning ahamiyati

Terminologiya tilshunoslik va ilmiy faoliyatda bir qator muhim vazifalarni bajaradi:

Aniqlik va mantiqiylik

Terminlar ilmiy fikrlash va ilmiy matnlarning aniq, lo'nda bo'lishini ta'minlaydi. Masalan, "fotosintez" termini aniq bir jarayonni anglatadi va boshqa ma'nolar bilan chalkashib ketmaydi.

Til tizimining shakllanishi

Har bir fan sohasi o'z terminologik tizimiga ega bo'lib, u fan rivoji bilan yangilanib boradi. Terminlar til tizimidagi yangi so'z yasash mexanizmlariga ham ta'sir qiladi.

Fan va texnologiyaning rivojlanishi

Fan-texnika taraqqiyoti natijasida yangi tushunchalar paydo bo'lib, ularni ifodalash uchun yangi terminlar kiritiladi. Masalan, "kvant kompyuterlari", "blokcheyn", "sun'iy intellekt" kabi atamalar yaqinda terminologiyaga qo'shilgan.

Xalqaro muloqot

Terminologiya fan va texnologiya sohasidagi xalqaro aloqalarni osonlashtiradi. Masalan, ilmiy konferensiyalar, maqolalar, patent hujjatlarida atamalarning bir xilda qo'llanilishi global miqyosda tushunishni yaxshilaydi.

Til madaniyati va rivoji

Til terminologik yuksalish orqali rivojlanib boradi. Masalan, O'zbek tilidagi "axborot texnologiyalari" yoki "ekologik barqarorlik" kabi yangi tushunchalar tilning boyishiga xizmat qiladi.

Terminologiyaning shakllanishi va rivojlanishi

Terminlar turli usullar orqali shakllanadi:

1. So'z yasalishi orqali
 - O'zbek tilida terminlar qo'shimchalar qo'shish orqali hosil bo'ladi:
 - "elektr" → "elektronika",
 - "geo" + "grafiya" → "geografiya".
2. Qarzdorlik (o'zlashma terminlar)
 - Boshqa tillardan terminlar o'zlashtiriladi, masalan:
 - Ingliz tilidan: "kompyuter", "internet", "marketing".
 - Arab tilidan: "ilm", "fizika", "matematika".
3. Kombinatsion usul
 - Ikki yoki undan ortiq so'zning birikishi natijasida yangi termin hosil bo'ladi:
 - "sun'iy intellekt", "ekologik muhit", "moddiy madaniyat".
4. Metaforizatsiya

- Ba'zan oddiy so'zlar terminologik ma'no kasb etadi:
 - "tarmoq" (Internet tarmog'i),
 - "baza" (ma'lumotlar bazasi).

Terminologiyani me'yorlashtirish va tarjima masalalari

Terminlarni to'g'ri shakllantirish va xalqaro miqyosda standartlashtirish juda muhim. Masalan, texnika va tibbiyot sohasidagi atamalar noto'g'ri tarjima qilinsa, tushunmovchilik yoki xatolar yuzaga kelishi mumkin. Shu sababli, terminlarning xalqaro standartlari ishlab chiqiladi va davlat miqyosida tasdiqlanadi.

O'zbek tilida terminlarni shakllantirish va me'yorlashtirishda quyidagi yondashuvlar qo'llaniladi:

- Milliy terminologiyani rivojlantirish (o'zbekcha terminlarni yaratish),
- Xalqaro terminlarni moslashtirish (muqobil o'zbekcha variantlar topish),
- Terminlarning bir xillikda qo'llanishini ta'minlash.

Xulosa

Terminologiya fan, texnologiya va ta'limning rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Ilmiy terminlarning milliy va xalqaro miqyosda uyg'unlashuvini ta'minlash uchun quyidagi chora-tadbirlar amalga oshirilishi lozim:

1. Termin yaratish va ularning standartlashtirilishi bo'yicha maxsus komissiyalar ishini faollashtirish.
2. Milliy terminlarni xalqaro ilmiy atamalar bilan uyg'unlashtirish uchun lingvistik tadqiqotlar olib borish.
3. Terminologik lug'atlar yaratish va ularni muntazam ravishda yangilab borish.
4. Ilmiy atamalarni ta'lim tizimiga keng joriy etish.

Ushbu tadbirlar natijasida milliy terminologiyaning rivojlanishiga va xalqaro ilmiy hamkorlikning mustahkamlanishiga erishish mumkin.

Adabiyotlar:

1. В.А. Татаринов, Теория терминоведения. Теория термина: история и современное состояние, Москва, 1996
2. M.U. Saidova, The problem of studying literary terms on figurative language, Buxoro.

3. Лотте Д.С. Основы построения научно-технической терминологии. Вопросы теории и методики. М., 1961.– с. 29
4. Лейчик В.М, Оптимальная длина и оптимальная структура термина, Москва, 1981, 63 стр
5. Shohimardonova M.O. (2020). Lexic-grammatic categories of phraseological units in proverbs. экономика и социум, 1(68), 86-89.
6. Толибобоева, Ш. (2020). Ingliz tilini o'qitishdagi zamonaviy ta'lim texnologiyalari. Young Scientist, 19(309), 581-582.
7. Abduramanova D.V. (2020). Innovative techniques of teaching vocabulary in the second language classroom. Science and Education, 1 (Special Issue 2).
8. Ayatov R. I., Axborot-kommunikatsiya texnologiyalar sohasidagi blokcheyn terminologiyasining kelib chiqishi va rivojlanishi. "Экономика и социум". Том-2, Номер-129, 2025/2. Издатель: "Экономика и социум".
9. Ayatov R. I., Comparative, Typological Analysis of Blockchain Terms in the field of Information and Communication Technologies and Solution of Translation Problems (on the example of English, Russian and Uzbek Languages). Journal of Iqro – volume 14, issue 01, 2025.
10. Ayatov R. I., Ingliz tilini o'qitishni aralash ta'lim texnologiyalaridan foydalangan holda didaktik almashinuv metodi orqali takomillashtirish. Inter education and global study (Ilmiy-nazariy va metodik jurnal). Том-1, Номер-1, -Страницы-62-68, 2025/1. Издатель: Inter education and global study.
11. Ayatov R. I., Methods of language teaching and learning using ICT. So'nggi ilmiy tadqiqotlar nazariyasi. Respublika ilmiy-uslubiy jurnali. 2024, 7-jild 1-son 13 yanvar. 132 bet.